

ТЕМА № 7
ТЕРИТОРІЯ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Питання теми:

Вступ.

1. Міжнародно-правові питання території. Правовий режим територій.
2. Державна територія та її складові частини.
3. Правові підстави за засоби зміни державної території.
4. Державні кордони, види, способи встановлення, правовий режим.

Висновки.

Рекомендована література:

1. Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року.
2. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року.
3. Закон України "Про дипломатичну службу" від 20 вересня 2001 року.
4. Закон України „Про правонаступництво України”: від 12 вересня 1991 року.
5. Закон України „Про державний кордон України”, від 4 листопада 1991 року.
6. Закон України „Про міжнародні договори України”. від 29 червня 2004 року.
7. Конституція України від 28 червня 1996 року.
8. Алямкін Р.В. Мирне вирішення міжнародних територіальних спорів: практика міжнародних судових органів [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Алямкін Руслан Володимирович ; Ін-т законодавства Верховної Ради України. - К., 2011. - 196 арк.
9. Будзінський Т. Державний кордон України: нормативно-правове забезпечення ефективного управління та захисту / Т. Будзінський, Б. Гудь // Вісник Львівського університету. Серія : Міжнародні відносини. - 2012. - Вип. 30. - С. 33-43.
10. Головченко В. Дипломатичні обставини договірної оформлення українсько-польського кордону / В. Головченко // Вісник Київського

- національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини. - 2013. - Вип. 2. - С. 8-15.
- 11.Кривак В.В. Міжнародно-правовий режим територіального моря [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Кривак Володимир Віталійович ; Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. - К., 2012. - 195 арк.
 - 12.Кулик М. Встановлення критеріїв справедливості правового регулювання делімітації континентального шельфу// Право України.- 2001.-№ 7.-С.106-109.
 - 13.Мостиський А.Б. Міжнародно-правова основа державних кордонів України [Текст] : дис...канд.юрид.наук:12.00.10 / Мостиський Андрій Богданович ; Київський ун-т ім. Т.Шевченка. - К., 1993. - 189 л.
 - 14.Стешенко В.М. Оренда території в міжнародному публічному праві [Текст] : дис... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Стешенко Володимир Миколайович ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. - Х., 2001. - 196 арк.
 - 15.Цимбрівський Т.С. Дотримання принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів у міжнародному праві [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Цимбрівський Тарас Степанович ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. - Л., 2008. - 244 арк.
 - 16.Шемякін О. Міжнародно-правові основи режиму континентального шельфу України/ О.Шемякін, С. Благодельський // Право України.- 2002.-№3.-С.158-161.

ВСТУП

Згідно з Конвенцією Монтевідео про права та обов'язки держав 1933 р. територія є необхідною ознакою держави і контроль над територією – необхідний елемент державності. Юрисдикція над територією передбачає компетенцію держави приймати та втілювати норми стосовно даної території. Суверенітет держави передбачає здатність держави здійснювати виключну юрисдикцію над своєю територією.

Питання, що стосуються правового режиму території, мають у міжнародному праві величезне значення. На Землі давно не існує нічийних територій (*terra nullius*). Територія або знаходиться під державним суверенітетом, або її статус визначають численні міжнародні договори. Території можуть мати різний міжнародно-правовий статус. Міжнародне право дуже жорстко регулює питання зміни правового статусу території.

1. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ ТЕРИТОРІЙ. ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ТЕРИТОРІЙ.

В міжнародному праві вже цілком чітко склалися загальновизнані поняття, що стосуються територій.

У широкому значенні слова, під територією в міжнародному праві розуміються різноманітні простори земної кулі з її сухопутною і водною поверхнею, надрами і повітряними просторами, а також космічний простір і небесні тіла, що знаходяться в ньому.

Таким чином, термін «територія» використовується в міжнародному праві для позначення земного, а також позаземного простору, відмежованого від інших просторів певними межами, і такого, що має визначений юридичний статус (наприклад, статус державної території) і відповідний йому правовий режим.

Поняття «правовий статус» і «правовий режим» використовуються в якості критерію для юридичної класифікації територій. Хоча багато юристів-міжнародників ототожнюють ці поняття, Вважається, що вони усе ж мають різне тлумачення.

Під правовим статусом території слід розуміти її базисну правову характеристику, визначення її основної приналежності відповідно до міжнародно-правової класифікації територій (наприклад, державна територія, міжнародна територія й ін.).

Правовий режим виступає у виді визнаних міжнародному праві й у законодавстві держав специфічних рис і характеристик певної території, що в сукупності визначають і обумовлюють певний, відмінний від інших, порядок її використання.

Підтвердженням наших висновків є те, що території, які мають однакову юридичну природу й утворюють єдину просторову категорію, можуть відрізнитися специфічними особливостями свого правового режиму.

Наприклад, у категорії державної території можуть існувати такі правові режими, як:

- внутрішні морські води

- територіальні води (територіальне море),

В категорії міжнародних просторів:

- відкрите море,

- морське дно за межами національної юрисдикції і т.д.

І навпаки, правовий режим територій, що мають різну юридичну природу, може мати багато спільного, наприклад, правовий режим міжнародних каналів і відкритого моря.

Слід зазначити, що розуміння міжнародним правом території переважно в просторовому аспекті не має нічого спільного з поняттям території в її природному значенні, як середовища існування земної фауни і флори, місцезнаходження природних багатств і ресурсів, середовище проживання людини і матеріальної основи її існування, хоча останнє і враховується в нормах міжнародного і національного права, що стосуються природокористування.

Більшість авторів сходяться в тому, що територія в міжнародному праві відіграє важливу роль із позицій її приналежності або неприналежності визначеному територіальному суверену (державі) або можливості її використання всіма державами — членами світового співтовариства.

Звідси виділяють два види територій:

а) державну;

б) міжнародну.

в) території зі змішаним

г) території з особливим режимом.

Державна територія — це територія, що правомірно знаходиться під суверенітетом конкретної держави, над якою нею здійснюється територіальне верховенство.

Міжнародна територія — це територія, на яку не поширюється суверенітет якоїсь держави.

Це наступні території:

— відкрите море;

— міжнародний район морського дна;

- морське дно і його надра за межами континентального шельфу прибережних держав (за межами національної юрисдикції);
- повітряний простір за межами державних територій;
- Антарктика;
- космічний простір,
- Місяць та інші небесні тіла.

На території, що знаходиться в загальному користуванні держав, діють загальновизнані принципи і норми міжнародного права. Наприклад

Правовий статус Антарктики визначається договором про Антарктику від 1 грудня 1959 р., учасниками якого є 26 держав, у тому числі Україна. До Антарктиди належить район на півдні 60-ї паралелі південної широти, включаючи всі шельфові льодовики. Відповідно до п. 2 ст. IV договору "ніякі дії або діяльність, які мають місце поки даний договір набирає чинності, не утворюють основи для заяви, підтримання або заперечування будь-якій претензії на територіальний суверенітет в Антарктиці і не утворюють ніяких прав суверенітету в Антарктиці. Ніяка нова претензія або розширення існуючої претензії на територіальний суверенітет в Антарктиці не заявляються, поки даний Договір набирає чинності". Саме так держави, що домовляються, прийняли на себе зобов'язання зберігати на період дії договору статус Антарктики як міжнародної (нічийної) території. Договір про Антарктику було укладено на 30 років, але він продовжує діяти, оскільки ніхто з учасників не заявив про намір припинити його дію.

У міжнародно-правовій літературі висловлювалась думка, що з 1983 р., після ініціативи VII конференції країн, що не приєдналися, в Нью-Делі почався новий період регулювання статусу Антарктики, викликаний її величезними багатствами мінеральних ресурсів і спробами ці ресурси розподілити між всіма державами таким же чином, як ресурси Світового океану.

У 1989 р. близько берегів Антарктики сталося декілька екологічних катастроф у зв'язку з розливом нафти з танкерів. Незадовго до того, 2 червня 1988 р., у Веллінгтоні було підписано конвенцію, яка регулювала порядок експлуатації мінеральних ресурсів Антарктики, котру ряд держав піддали різкій критиці. Під впливом цих факторів, за ініціативою Австралії і Франції, було прийнято рішення відмовитися від Веллінгтонської конвенції й укласти нову, в рамках договору 1959 р., яка б заборонила будь-яку

діяльність на континенті і оголосила б його "природною резервацією, континентом миру і науки".

У результаті проведених дискусій 4 жовтня 1991 р. був підписаний Протокол до Договору 1959 р. про охорону навколишнього середовища, котрий встановив, що всіляка діяльність в Антарктиці буде здійснюватися на підставі визнання унікального характеру континенту і що будь-яка діяльність людини на континенті є допустимою лише за наявності інформації про наслідки такої діяльності. Протокол заснував Комітет з охорони навколишнього середовища для Антарктики.

Антарктика — це материк Антарктида, розташований навколо Південного полюса Землі, що обмежений із півночі 60* південної широти і включає прилягаючі до нього шельфові льодовики, острови і прилягаючі моря.

Антарктика була відкрита в ході експедиції російських судів під командою М.П. Лазарєва і Ф.Ф. Беллінс-гаузена в 1818-1821 рр..

Правовий режим цієї зони визначається Вашингтонським договором про Антарктику від 1 грудня 1959 р, що спочатку був підписаний 12 державами, включаючи СРСР. Договір про Антарктику носить безстроковий і відкритий характер. Він відкритий для приєднання до нього будь-якої держави-члена ООН або будь-якої іншої держави, що може бути запрошена приєднатися до Договору за згодою всіх договірних сторін, представники яких мають право брати участь у Консультативних нарадах.

За цим договором (ст. 1) Антарктида оголошена демілітаризованою і нейтралізованою територією. Там не можна проводити ядерні випробування і здійснювати викидання радіоактивних відходів (ст. 5). Проте договір не забороняє використання військового персоналу або устаткування для наукових досліджень або для будь-яких мирних цілей. Антарктида повинна використовуватися міжнародним співтовариством у мирних цілях. Встановлено свободу наукових досліджень і співробітництва. Спостерігачі та науковий персонал станцій в Антарктиці знаходиться під юрисдикцією держави, що направляє. Води Антарктики є відкритим морем.

Відповідно до положень Договору 1959 року всі територіальні претензії держав в Антарктиці «заморожувалися». Але після підписання договору вони були заявлені. Причиною стало припущення, що надра континенту містять великі мінеральні багатства. На претензіях особливо наполягають Великобританія, Франція, Аргентина, Австралія, Чилі, Норвегія і Нова

Зеландія. Положення загострилося в зв'язку зі зростанням кількості учасників Договору: на 1 липня 1996 року в договорі вже брала участь 41 держава. Вихід був знайдений досить оригінальний: держави-учасниці Договору на спеціальній Консультативній нараді 4 жовтня 1991 р. підписали в Мадриді (Іспанія) документ по врегулюванню освоєння мінеральних ресурсів Антарктики Протокол про охорону навколишнього середовища, що став практично складовою частиною Договору про Антарктику. Ним фактично заморожується (забороняється) ведення в Антарктиці усіх видів геологорозвідувальних робіт, включаючи експлуатаційні, терміном на 50 р., а сама Антарктида проголошена міжнародним заповідником.

Україна, відповідно до положень Договору 1959 р., із 1996 р. має на цьому материкі свою науково-дослідну станцію «Академік Вернадський» (колишню «Фарадей»), розташовану на острові Галінцес (архіпелаг Арджентайн), що була подарована їй Великобританією.

Правовий статус відкритого моря визначається ч. VII ст. 89 Конвенції ООН з морського права від 10 грудня 1982 р.: "Ніяка держава не має права претендувати на підкорення будь-якої частини відкритого моря своєму суверенітету".

Аналогічна норма міститься у ст. II Договору від 27 січня 1967 р. "Про принципи діяльності держав з дослідження і використання космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла": "Космічний простір, включаючи Місяць та інші небесні тіла, не підлягає національному присвоєнню ані шляхом проголошення на них суверенітету, ані шляхом використання або окупації, ані будь-якими іншими засобами". Саме цим встановлюється **міжнародний статус космічного простору**.

Міжнародний характер повітряного простору над міжнародними територіями визначається, зокрема, п. "Б" ст. 87 Конвенції з морського права та іншими правовими актами.

Територія зі змішаним режимом — це територія, на якій діють одночасно як норми міжнародного права, так і норми національного законодавства прибережних держав.

Території зі змішаним режимом умовно можна розділити на дві групи:

1) ті, що прилягають, і виняткові економічні зони і континентальний шельф прибережних держав, що не входять до складу державної території прибережних держав;

2) міжнародні ріки, міжнародні протоки, що перекриваються територіальними водами прибережних держав, і міжнародні канали, що входять до складу територій прибережних держав.

Континентальний шельф. Континентальний шельф (іноді його називають "епіконтинентальний пояс") визначається як морське дно і надра підводних районів, що простираються за межі його територіального моря уздовж природного продовження сухопутної території до зовнішньої межі підводної окраїни материка не далі 350 морських миль від вихідних ліній, від яких відміряється ширина територіального моря (ст. 76 Конвенції 1982 р.).

На континентальному шельфі існують два види режиму: один — в межах 200-мильної зони, інший — за її межами, права інших держав у цих районах визначаються по-різному. На шельфі в межах 200-мильної зони прибережна держава має право самостійно визначати обсяг прав, що надаються іноземній державі, й зокрема забороняти здійснення будь-якого науково-дослідницького проекту, якщо він пов'язаний з бурінням або підливними роботами, що тягнуть привнесення шкідливих речовин у морське середовище, або пов'язаний з розвідуванням і розробленням живих чи неживих природних ресурсів, або передбачає будівництво чи експлуатацію островів, установок чи споруд.

Разом з тим, згідно зі ст. 82 Конвенції 1982 р. прибережна держава має робити відрахування або внески натурою у зв'язку з розробленням неживих ресурсів континентального шельфу за межами 200 морських миль. Розмір цих відрахувань визначається залежно від часу експлуатації і на шостий рік складає один процент вартості чи об'єму продукції на даній ділянці. Ці відрахування надходять у розпорядження особливого органу (міжнародний орган з морського дна), і він розподіляє їх між державами — учасниками Конвенції на підставі критеріїв справедливості.

У разі, коли протилежні держави стикаються континентальним шельфом, виникає проблема його справедливого поділу (делімітації). Так, наприклад, ця проблема стосується Польщі і Швеції, оскільки дно Балтійського моря — суцільний континентальний шельф, а відстань між протилежними країнами не укладається в норми, передбачені ст. 76 Конвенції. Згідно зі ст. 83 Конвенції делімітація здійснюється шляхом узгодження "на основі міжнародного права, як це указується в статті 38 Статуту Міжнародного Суду, з метою досягнення справедливого рішення".

Одним зі складних питань сучасного міжнародного права є питання про способи розмежування морських просторів, насамперед континентального шельфу. Така проблема виникла практично перед всіма державами, що мають морське узбережжя. Більшість проблем вирішується міжнародними угодами. Рішення про розмежування в Ла-Манші між Великобританією і Францією було прийняте у 1977 р., з спору про шельф між Лівією і Тунісом — у 1982 р.; зі спору між США і Канадою стосовно затоки Мен — у 1984 р. Основний принцип, який застосовується при вирішенні спорів, — принцип рівновіддалених точок (однакового віддалення), від якого можна відступити за наявності "особливих обставин". До них належать економічні, географічні, демографічні та інші. Ці фактори необхідно враховувати, оскільки Україна стикається з проблемами делімітації континентального шельфу в Чорному морі.

Виняткова економічна зона являє собою район, що знаходиться за межами територіального моря і прилягає до нього. Ширина економічної зони не повинна перевищувати 200 морських миль, що відраховуються від вихідних ліній, від яких відміряється ширина територіального моря. (Конвенція 1982 р.)

Згідно зі ст. 56 Конвенції у винятковій економічній зоні прибережна держава має суверенні права на розвідування, розроблення і зберігання природних ресурсів, живих і неживих, у водах, які покривають морське дно, на морському дні та в його надрах, так само як і на розроблення ресурсів з метою виробництва енергії шляхом використання води, течій і вітру. У цій зоні прибережні держави мають право на утворення і використання штучних островів, установок і споруд; проведення морських наукових досліджень; захист і зберігання морського середовища.

Суверенні права прибережної держави на ресурси виняткової економічної зони не анулюють свободи відкритого моря, тобто не можуть слугувати перешкодою для свободи судноплавства, прокладення кабелів і трубопроводів тощо, але вочевидь виключають свободу риболовства.

Як і континентальний шельф, виняткова економічна зона може бути піддана делімітації між державами з протилежними або суміжними узбережжями на підставі узгодження з нормами міжнародного права і дотримання принципів справедливості.

Своєрідним різновидом територій є території з особливим міжнародним режимом:

- демілітаризовані

- нейтралізовані зони
- зони миру (у разі їхнього встановлення).

Виділення таких територій носить суто функціональний характер із метою визначення ступеня їхньої мілітаризації.

До складу цих територій можуть входити державні території або державні, міжнародні території і території зі змішаним режимом одночасно: наприклад, архіпелаг Шпіцберген, Аландські острови, Панамський і Суецький канали, Місяць та інші небесні тіла та ін.

2. ДЕРЖАВНА ТЕРИТОРІЯ ТА ЇЇ СКЛАДОВІ ЧАСТИНИ.

У міжнародній доктрині існує безліч визначень державної території. Але найбільш вдалою вважається наступна:

державною територією, відповідно до міжнародного права, є частина земної кулі, що належить певній державі і в межах якої вона здійснює своє територіальне верховенство.

Це формулювання характеризується комплексним підходом, тому що в ньому закріплюється двоїстий характер державної території:

- з одного боку, державна територія виступає як об'єкт права власності,
- з іншого боку — вона визначає просторову межу державної влади.

У Конституції України закріплено, що земля, її надра, атмосферне повітря, водні й інші природні ресурси, що знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виняткової (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу (стаття 13 Конституції України).

Основним Законом держави передбачене право народу на володіння, користування і розпорядження як самою територією, так і всіма її природними ресурсами і багатствами без шкоди для будь-яких зобов'язань, що впливають із міжнародного співробітництва держав на принципі взаємної вигоди і міжнародного права.

Таким чином, територія виступає не тільки в якості матеріальної бази й екологічного середовища існування народу, але і є матеріальною базою суверенітету як основної властивості державної влади. Недарма

міжнародне право передбачає, що жоден народ ні в якому разі не може бути позбавлений належних йому засобів існування.

Слід також враховувати, що як об'єкт права власності державна територія може бути предметом цивільно-правових угод:

- купівлі-продажу,
- міни,
- дарування,
- оренди та ін.

Територіальне верховенство держави прямо зв'язане з державним суверенітетом і виступає в якості одного з його складових елементів. Стаття 2 Конституції України проголошує, що суверенітет України, поширюється на всю її територію.

У міжнародному праві, відповідно до визначення Міжнародного суду, територіальне верховенство розуміється як територіальний суверенітет.

Територіальний суверенітет можна визначити як право держави здійснювати виняткову юрисдикцію стосовно всіх осіб і предметів на своїй території.

Отже, правовий режим усіх суб'єктів і об'єктів, що знаходяться на території держави, визначається і регулюється винятково її законами, і держава вправі не допускати на своїй території діяльності будь-якої іншої держави або організації.

Територіальний суверенітет це дуже складне і комплексне поняття, що має системоутворюючі характеристики. При практичній реалізації він виявляється у виді територіального верховенства народу і держави.

Таке верховенство передбачає:

— право народу на самовизначення, тобто право кожного народу вільно установлювати свій політичний статус, вільно вибирати і забезпечувати свій політичний, економічний і культурний розвиток без будь-якого втручання ззовні (див. статті 1 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права і Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 року);

— визнання того, що будь-які територіальні зміни статусу державної території або її частини як у бік збільшення, так і у бік зменшення, будь-яка зміна державних кордонів повинні провадитися винятково у відповідності

з прямим волевиявленням народу, згодою держави і міжнародного права без будь-якого втручання ззовні, погрози силою або її застосування, з обов'язковим наступним затвердженням будь-яких територіальних змін вищим законодавчим органом держави. Будь-які територіальні спори повинні вирішуватися винятково мирними способами шляхом переговорів у відповідності зі статтею 33 Статуту ООН і чинними міжнародними угодами;

— право держави на прийняття законів і правил, що регулюють режим державної території й окремих її складових частин, питання громадянства, місця проживання, переміщення, в'їзду і виїзду з країни й інших прав і свобод людини;

— виняткову й абсолютну владу держави в межах державної території, що виключає владу будь-якої іншої держави, якщо інше не встановлено спеціальною міжнародною угодою. Це означає, що на території держави виключається будь-яка діяльність публічної влади іншої держави і що вища влада держави здійснюється системою державних органів у законодавчій, виконавчій, адміністративній і судовій сферах;

— невтручання у внутрішні справи держави з боку інших держав, міжнародних організацій, іноземних фізичних і юридичних осіб;

— визнання недоторканності державної території, що виключає будь-які дії інших держав проти територіальної цілісності, політичної незалежності або єдності будь-якої держави, застосування сили або погрози силою, а також будь-яку воєнну окупацію в порушення міжнародного права;

— наявність невід'ємного права держави всіма наявними законними способами захищати недоторканність своєї території і державних кордонів, політичну незалежність і цілісність своєї держави, а також життя, майно, честь і гідність громадян, майнові та інші немайнові права фізичних і юридичних осіб;

— право держави на застосування всіх законних способів владного примусу для дотримання законів і правил як до власних фізичних і юридичних осіб, так і до іноземців, що знаходяться на її території, якщо інше не встановлено чинними міжнародними угодами. Отже, влада даної держави є вищою владою стосовно всіх фізичних і юридичних осіб, що знаходяться в межах її території;

— виключне право територіального суверена на надання дозволу із використання державної території і її природних ресурсів іноземними фізичними і юридичними особами і здійснення безпосереднього контролю

за цим. Отже, ніхто не вправі насильно позбавляти державу в належній їй території відповідних природних ресурсів і змінювати державні кордони. Земля і державні надра не можуть використовуватися іншими державами або їхніми представниками в промислових цілях без згоди територіального суверена.

Межі дії територіального верховенства кожної держави обмежуються її державними кордонами.

Правда, у ряді випадків держави вправі здійснювати свою юрисдикцію стосовно осіб і дій, вчинених за межами своєї території.

Є загальновизнаним, що юрисдикція держави може поширюватися за межами її кордонів тільки на свої військові кораблі у відкритому морі, повітряні судна поза своєю територією і на космічні об'єкти та їхні екіпажі.

Крім того, в ординарних умовах за межами державних кордонів держави можуть здійснювати лише визначені права на живі і мінеральні ресурси окремих морських районів (наприклад, у межах своїх економічної зони і континентального шельфу) та іншу точно обмежену цілеспрямовану юрисдикцію, що допускається міжнародними угодами і міжнародними порядками (наприклад, у межах зони, що прилягає, та виняткової економічної зони, в Антарктиці і т.д.).

Слід пам'ятати, що сучасне міжнародне право забороняє зловживання територіальним верховенством. У якості таких зловживань розцінюються:

- підготовка і засилання збройних формувань на територію іншої держави;
- перенос морського, річкового і повітряного забруднення на територію іншої держави;
- пропаганда війни і расизму, розпал ненависті до народів сусідніх держав;
- попуск і неприйняття заходів для припинення злочинів, наслідки яких поширюються або можуть поширюватися на територію іншої держави, та ін.

Державна територія складається із:

- сухопутної,
- водної,
- повітряної території,

- надр.

Сухопутною територією держави є вся суша в межах державних кордонів, острови й анклав незалежно від їхнього місцезнаходження.

Водна територія держави містить у собі водні простори, що знаходяться на сухопутній території й островах (озера, ріки, канали, водоймища), а також внутрішні води і територіальне море.

Повітряна територія держави являє собою стовп повітря визначеної висоти і включає весь повітряний простір над її сухопутною і водною територіями.

Надра — частина земної кори, розташована нижче ґрунтового прошарку і дна водойм, що простирається до глибин, технічно доступних геологічному вивченню й освоєнню.

Тепер охарактеризуємо зазначені види державної території докладніше.

Прийнято вважати, що сухопутна територія включає всю сушу, незалежно від місця розташування її окремих складових частин. Будинки і споруди, що спираються на ґрунт або проникають усередину його, розглядаються як приналежність території, і усе, що відбувається на них або в них, відбувається в межах державної території.

Острівні території або анклав характеризують окреме розташування частин сухопутної території.

Острів, відповідно до Конвенції ООН з морського права 1982 року — це природно утворений простір суші, оточений водою, що знаходиться вище рівня води під час приливу (ч. I статті 121).

За винятком скель, не придатних для підтримки життя людини або самостійної господарської діяльності, острови в однаковій мірі з іншими частинами сухопутної території держави можуть мати територіальні води, зону, що прилягає, або континентальний шельф, економічну зону.

У певних випадках наявність острова поруч із континентальним узбережжям може стати фактором, що впливає на проходження прямих вихідних ліній для відліку ширини територіальних вод.

При перебуванні острову поблизу території іншої держави або у вузькому морському проході нерідко виникає необхідність у міжнародних угодах для визначення статусу морських проходів (наприклад, шведсько-

датська конвенція 1938 року в зв'язку з наявністю в протоці Зунд острова Кіркхольм).

Відповідно до діючого в Україні законодавства, острови, що належать Україні (зокрема, острів Зміїний, розташований у Чорному морі), мають територіальні води, економічну зону і континентальний шельф.

Анклав — частина території однієї держави, оточена зі всіх боків сухопутною територією іншої держави і яка не має морського берега.

Анклав складає невід'ємну частину території тієї держави, якій належить. В даний час відомі лише декілька анклавів:

- на території Швейцарії розташовані анклави Бюзінген (ФРН) і Камшоне-д'Італія (Італія),

- на території Нідерландів — Бар-ле-Нассау, Барле-Хорті (Бельгія) і, навпаки, — Варле-Дус (Бельгія) у Нідерландів, іспанське місто Олівія розташоване у межах французького департаменту Східних Піренеїв і відділене від Іспанії французькою сухопутною територією.

Існування анклавів зумовлює необхідність забезпечення доступу до них (вирішення питань проїзду в них через територію іншої держави, інших життєво важливих питань існування території і її населення), що звичайно вирішується міжнародними угодами.

Якщо частина території однієї держави відрізана частково сухопутною територією і частково морською територією іншої держави, вона розглядається в якості **напіванклава**, оскільки є морський берег, до якого можливий доступ із боку моря. (наприклад, Калінінград і Калінінградська область Росії", що мають вихід до Балтійського моря; іспанські території Сеута і Мелілья, оточені територією Марокко, але які мають вихід до Середземного моря).

Деякі автори включають до складу сухопутної території держави також надра на технічно доступну для геологічного вивчення й освоєння глибину, не виділяючи їх в окремий вид державної території.

Теоретично глибина надр не обмежена і поширюється до центру земної кулі у вигляді сегмента земної кулі з вершиною в центрі планети й основою у вигляді поверхні території кожної даної держави. Правовий режим надр регламентується в Україні Конституцією України і Кодексом України про надра.

Надра є виключною власністю народу України і даються тільки в користування. Угоди або дії, що у прямій або непрямій формі порушують право власності народу України на суверенітет прибережної держави. Вів поширюється також на повітряний простір над територіальним морем, на його дно і надра.

У відповідності зі статтею 5 зазначеного вище Закону України «Про державний кордон» **до територіальних вод України належать морські води шириною 12 морських миль, що відраховуються від лінії найбільшого відливу як на материку, так і на островах, що належать Україні, або від прямих вихідних ліній, що з'єднують відповідні точки.**

Географічні координати цих точок затверджуються в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. В окремих випадках інша ширина територіального моря України може встановлюватися міжнародними договорами України, а при відсутності договорів — відповідно до загальновизнаних принципів і норм міжнародного права.

Повітряна територія держави. — це стовп повітря над сухопутною і водною територією держави в межах її державних кордонів.

Таким чином, нижньою межею повітряної території держави є ІЗ сухопутний і водний кордони.

Слід зауважити, що верхня межа повітряного кордону, що відокремлює державну територію від космічного простору, котрий є міжнародною територією, дотепер конвенційно не визначена. У законодавстві України це питання також не урегульоване.

Проблема визначення верхньої межі повітряної території особливо актуалізувалася в останні десятиліття й обумовлена появою літаків, що літали за межами досяжності протиповітряної оборони держав, і появою супутників та космічних кораблів, орбіта яких знаходилася над територією багатьох держав і змінити яку було практично неможливо. Існує звичайна норма міжнародного права, відповідно до котрої верхня межа повітряної території держави знаходиться на висоті 100-130 км над рівнем моря, оскільки саме на такій висоті знаходяться мінімальні перигеї орбіт штучних супутників Землі (найближча до Землі точка орбіти, що знаходиться на межі космічного і повітряного простору, після перетинання котрої космічні апарати згорають у повітряних шарах атмосфери).

Правовий режим її повітряного простору устанавлюється винятково даною державою. Але держави на засадах взаємності і за взаємною згодою беруть на себе міжнародні зобов'язання про польоти на їхню територію і

через їхню територію (транзитом) іноземних повітряних апаратів. Ці зобов'язання складають предмет регулювання міжнародного повітряного права.

Слід пам'ятати, що повітряний простір над сухопутною територією, внутрішніми водами і територіальним морем держави — невід'ємна частина її державної території.

Під умовною (квазі) територією держави в міжнародному праві розуміють:

- територію її дипломатичних представництв, розташованих у закордонних державах,
- територію торгових суден у відкритому морі,
- повітряних суден і космічних апаратів, що несуть прапор або знак якоїсь держави,
- підводні кабелі,
- трубопроводи,
- надводні споруди у відкритому морі (над шельфом).

Така територія деякими авторами іноді іменується «плавучою», «літаючою», «космічною» та іншими територіями.

Вони ж виділяють абсолютну і відносну (умовну) території. Під абсолютною розуміють, наприклад, військові судна, що повсюдно прирівнюються до території власної держави; до відносної деякі автори прираховують, наприклад, транспорт глави дипломатичного представництва і навіть автотранспорт громадянина конкретної держави, що знаходиться за кордоном.

У міжнародному праві розрізняють демілітаризовані і нейтралізовані території.

Демілітаризована територія — це така частина державної території, у відношенні якої дана держава прийняла міжнародне зобов'язання скоротити або не мати в її межах військових укріплень і споруд, визначених видів озброєнь і збройних сил.

Такі території створюються на основі міжнародних угод (договорів) між заінтересованими державами з метою забезпечення взаємної міжнародної безпеки.

Демілітаризація може застосовуватися:

а) стосовно передбачених відповідними актами частин територій (районів) тієї або іншої держави або стосовно самостійних політико-територіальних одиниць;

б) стосовно держави в цілому в якості способу міжнародного примусу, покарання за агресивну війну;

в) стосовно певних просторових сфер, що не знаходяться під державним суверенітетом і якими можуть користуватися в мирних цілях усі держави. У своєму обсязі демілітаризація може бути повною або частковою.

Повна демілітаризація являє собою:

- ліквідацію всіх наявних військових об'єктів,
- заборону спорудження нових військових об'єктів і укріплень,
- заборону усіх видів зброї,
- виведення і заборону утримання збройних сил, крім поліцейських,
- заборону ввозу і провозу військових матеріалів,
- заборону прольотів військових літаків і т.д.

У цілому все це зводиться до заборони використання даної території у військових цілях.

Часткова демілітаризація полягає в тому, що на таких територіях реалізується один або декілька з таких заходів:

- ліквідація визначених військових об'єктів,
- заборона будівництва таких нових об'єктів,
- заборона використання нових видів озброєнь,
- обмеження контингенту збройних сил і заборона введення нових частин і т.п.

Приклади демілітаризації певних територій дуже різноманітні.

Так, за Угодою між СРСР і Фінляндією від 11 жовтня 1940 року і за Мирним договором країн антигітлерівської коаліції з Фінляндією від 10 лютого 1947 року, режим повної демілітаризації встановлений для Аландських островів, що належать Фінляндії.

Згідно з багатостороннім Паризьким договором від 9 лютого 1920 року, до якого в 1935 році приєднався СРСР, демілітаризованою територією є архіпелаг Шпіцберген, що знаходиться під суверенітетом Норвегії.

Цілковито демілітаризовані на підставі міжнародних угод Місяць та інші небесні тіла.

Заходи для часткової демілітаризації Суецького каналу були передбачені Константинопольською конвенцією 1888 року.

У Кореї в зв'язку з укладанням перемир'я в 1953 році була утворена демілітаризована зона вздовж 38-ї паралелі, що розділяє КНДР і Південну Корею.

Демілітаризація території нерідко супроводжується її нейтралізацією.

Нейтралізована територія — поняття більш широке, ніж демілітаризована територія, оскільки під нею розуміється встановлення міжнародними угодами такого статусу території, при якому забороняється її використання в якості театру воєнних дій або в якості бази для ведення воєнних дій в інших районах світу.

Нейтралізація частини державної території не накладає на державу зобов'язання бути нейтральною у процесі ведення воєнних дій, але при цьому з театру воєнних дій повинна бути виключена нейтральна територія.

Прикладом нейтралізованої території може слугувати Магелланова протока, що за договором між Аргентиною і Чилі від 23 липня 1881 року оголошена «нейтралізованою назавжди».

Договором між США і Панамою від 7 вересня 1997 року Панамський канал оголошений «постійно нейтральним».

Нейтралізація Антарктики впливає зі змісту і духу Вашингтонського договору від 1 грудня 1959 року, у якому закріплено, що Антарктика використовується винятково в мирних цілях і в її межах забороняються будь-які заходи воєнного характеру.

3. ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ТА ЗАСОБИ ЗМІНИ ДЕРЖАВНОЇ ТЕРИТОРІЇ.

Питання, що стосуються придбання державної території, завжди належали до числа найважливіших, найскладніших і особливо делікатних міжнародних проблем, що протягом всієї історії людства призводили до кривавих сутичок і війн між державами, гострих міжнаціональних

конфліктів навіть у рамках однієї держави. Гострота цих питань виявляється і в даний час, наприклад на територіях колишнього Союзу РСР і Югославії, в Анголі, Руанді, Грузії та Абхазії, Палестині та Ізраїлі та ін..

Слід зазначити, що сучасне міжнародне право визнає лише законні способи придбання територій. Хоча поняття правомірності таких способів, як і вироблення самих способів, пройшли період еволюційного розвитку.

У міжнародному праві здавна склалося, що держава володіє територією, якщо:

- здійснює над нею державну владу;
- організує на ній господарську діяльність;
- повідомляє іншим державам про приєднання цієї території (нотифікує територію).

Одні з перших «легальних» способів придбання земель, що установилися в міжнародному праві середніх віків, були пов'язані з епохою великих географічних відкриттів.

Саме тоді в якості правової підстави для приєднання нових земель з'явився титул «первинного присвоєння». У подальшому цей спосіб придбання території, що полягав у тому, що держава приєднує всі відкриті нікому раніше не належні території (наприклад, відкриття Христофора Колумба), — хто перший відкрив невідому до того землю і хоча б номінально нею заволодівав, одержував на неї право власності («прийшов, побачив і ... привласнив»), одержав найменування «окулярної окупації». Пізніше було визнано, що сам по собі факт окулярної окупації, що обмежувався лише нотифікацією, тобто публічним оголошенням про відкриття і приєднання земель, не може створювати титулу на такі землі. У міжнародному праві з'явилася вимога «ефективної окупації», тобто практичного, господарського освоєння таких територій.

Незважаючи на те що таке заняття «нічийної» території означало пряме насильницьке захоплення територій «нецивілізованих» народів, що супроводжувалося повним ігноруванням законних прав і інтересів корінного населення, така практика продовжувалася сторіччями, набуваючи часом нових форм.

Такі, наприклад, як придбання території шляхом тривалого і непорушного володіння («давнина набувача»), захоплення і приєднання території або її частини в більш слабкої держави. Користуючись цими способами, протягом XV-XIX століть найбільш розвинені капіталістичні

держави — Англія, Франція, Німеччина, Нідерланди, Іспанія, а наприкінці цього періоду — США і Японія захопили й оголосили своїми володіннями величезні простори Африки, Азії, Америки й Австралії, встановивши там колоніальний режим і позбавивши місцеве населення елементарних людських прав,

У цей же період з'являється ще один початковий спосіб придбання державної території — в результаті збільшення території, що полягає у встановленні державою суверенітету над знов утвореними новими ділянками суші (частіше усього островами), поява яких пов'язана з природними катаклізмами). В даний час збільшення території в більшості випадків пов'язане з цілеспрямованою діяльністю людини, спрямованою на збільшення території держави (намивання нових ділянок території в морі» будівництво штучних островів і т.д.).

У процесі історичного розвитку на зміну початковому присвоєнню земель прийшли похідні способи придбання державної території, значення яких полягало у переході території однієї держави до складу території іншої. Такий перехід міг здійснюватися як на договірній, так і на позадоговірній основі. Такою градацією практично було покладено початок класифікації законних і незаконних способів придбання території.

До договірних способів придбання державної території належать:

- цесія,
- обмін,
- дарування території, у тому числі за шлюбним контрактом між царюючими особами,
- продаж території.

Цесія (поступка території) — передача території однієї держави іншій за згодою між ними.

Історично цесія є односторонньою угодою заінтересованих держав на територіальну зміну. Раніше держава поступалася частиною своєї території під певним тиском і практично без усякої компенсації.

Пізніше цесія стала здійснюватися на відплатних печатках, тобто супроводжуватися компенсацією в грошовій або іншій формі. Крім того, цесія потребує укладання між відповідними державами міжнародного договору, що повинний відповідати всім основним принципам сучасного міжнародного права.

Прикладом цесії може служити поступка в 1867 році Росією США Аляски (1519 тис. кв. км; для порівняння: площа України складає 603,7 тис. кв. км) за 7,2 млн. доларів.

Є приклади цесії й у більш пізній практиці міждержавних відносин. Так, у 1946 році СРСР уступив Афганістану частину водної території Амудар'ї, а роком пізніше Фінляндія цесувала СРСР за 700 млн. фінляндських марок 176 кв. км своєї території в районі гідроелектростанції Янікоскі і греблі Ніскакоскі на ріці Паатсо-йокі,

Міжнародному праву відома подвійна цесія або обмін територіями.

Так, у 1951 році СРСР і Польща на основі угоди обмінялися ділянками своїх територій у районах Люблинського воєводства ПНР і Дрогобицької (нині Львівської) області УРСР, тому що населення цих територій історично тяжіло до суміжних районів СРСР і Польщі.

У 1999 році прийняте рішення про обмін територіями між Одеською областю України і Молдавією (район села Паланка), у результаті якого Молдавія одержує доступ до ріки Дунай і віддає приналежну їй ділянку, що проходить територією України.

Одним із видів договірної поступки є **плебісцит** — всенародне голосування з питання про територіальні зміни (державної приналежності визначеній території).

Плебісцит може проводитися як на підставі внутрішньодержавного акту, так і відповідно до міжнародного договору. У залежності від цього його проведення може поручатися державному органу або міжнародній організації.

Плебісцит уперше був проведений у період Великої французької революції 1789-1894 років. За підсумками Першої світової війни, відповідно до рішень Паризької мирної конференції 1919-1920 років була проведена ціла серія плебісцитів.

У 1944 році Ісландія на основі плебісциту вийшла з Датського королівства і стала незалежною державою. На підставі плебісциту, проведеного в 1967 році, був вирішений територіальний спір між Іспанією і Великобританією щодо Гібралтару.

У сучасній міжнародній практиці також є випадки входження однієї держави до складу якоїсь іншої держави, відділення від будь-якої держави зі створенням власної державності.

Так, на підставі волевиявлення населення в 1990 році відбулося об'єднання ФРН і НДР у єдину німецьку державу ФРН.

У 1965 році Сінгапур вийшов із складу Федерації Малайзії й утворив самостійну державу — член ООН.

Слід зазначити, що реалізація принципу самовизначення народів можлива тільки в тісному взаємозв'язку з іншими основними принципами міжнародного права.

Отже, при його реалізації не повинний бути порушений принцип територіальної цілісності держав. Водночас на практиці дуже важко досягти гармонічного сполучення цих принципів.

Проблема Чечні в Росії, Придністров'я в Молдавії, Нагірного Карабаху в Азербайджані, Тибету в Китаї є яскравим тому підтвердженням.

До договірних способів придбання державної території належить **продаж території**.

Так, наприклад, США в 1803 році купили у Франції Луїзіану, у 1916 році — у Данії групу Антильських островів.

До правомірних способів територіальних змін сучасна міжнародна доктрина відносить **відторгнення частини території держави-агресора в якості санкції**.

Така міра застосовується до конкретної держави не тільки як форма відповідальності за розв'язану агресію проти іншої держави або держав, але й у якості превентивної міри, спрямованої на запобігання агресії з територій, що відриваються, у майбутньому.

Така практика мала місце після Другої світової війни, коли відповідно до рішень Берлінської (Потсдамської) конференції 1945 року в Німеччині була відірвана північна частина Східної Пруссії з містом Кенігсбергом і передана СРСР, — у даний час місто Калінінград і однойменна область у складі Російської Федерації, а південна частина Східної Пруссії була передана Польщі; за Мирним Договором з Італією 1947 року Греції на правах повного суверенітету були передані Додеканезькі острови, а Югославії — острів Пелагоза і прилягаючі острівці.

Міжнародному праву відомо **тимчасове користування територіями**.

Під цим розуміють оренду територій, транзит через території, кондомініум, територію загального користування та ін. У «старому» міжнародному праві це іменувалося міжнародними сервітутами (ще в

римському цивільному праві під сервітутами розумілося право обмеженого користування чужою земельною ділянкою).

Слід зазначити, що ряд учених-міжнародників ставилися до цього поняття негативно. Так, у 1920 році комісія юристів, призначена Лігою Націй для з'ясування питання про Аландські острови, у своєму висновку відзначила, що існування міжнародних сервітутів не є загальновизнаним. Проте цей термін продовжує вживатися в закордонній літературі, для позначення закріпленого договором або в деяких випадках звичаєм права однієї, декількох або всіх держав на певну форму користування територією іншої держави або на певний стан ділянки такої держави. При цьому об'єктом сервітуту виступає саме територія, і обов'язки по ньому, що носять постійний характер, переходять до іншої держави при правонаступництві.

Розрізняють сервітути позитивного характеру, що полягали в обов'язку держави допускати на своїй території дію влади іншої держави (наприклад, право проходу або проїзду, право користування водоймищем іншою державою) і сервітути негативного характеру — під ними розуміється обов'язок держави утримуватися від певних дій на своїй території (найбільш показовим прикладом є демілітаризовані і нейтралізовані зони).

Практично цей термін нині застосовується до права транзиту або прольоту через визначену зону, до права проходу деякими ріками і до права оренди державної території. Під орендою в міжнародному праві розуміють тимчасове використання одною державою частини території іншої держави для цілей, що не суперечать основним принципам міжнародного права, і не пов'язаних із установами політичного панування на даній території.

Договір міжнародної оренди відрізняється від інших видів тимчасового користування територією тим, що:

- він укладається на певний строк і є відплатним;
- він має суто цільовий характер використання орендованої території, і тому вона не може бути використана в інших цілях, крім зазначених у договорі (будівництво й експлуатація транспортних шляхів, створення вільних економічних зон, розміщення наукових об'єктів і т.д.);
- цілі, закріплені в договорі, не можуть суперечити основним принципам міжнародного права;
- в міжнародному договорі про оренду застерігається, що суверенітет над орендованою територією зберігається за державою-орендодавцем або таке положення саме впливає зі змісту даного договору.

Прикладом міжнародно - правової оренди території може служити Договір між СРСР і Фінляндією про передачу в оренду Фінляндії радянської частини Сайменського каналу й острова Малий Висоцький від 27 вересня 1962 року.

Кондомініум — це спільне володіння двох і більше держав визначеною територією, на яку поширюється їхній суверенітет.

В даний час кондомініуми практично не зустрічаються, колишні вони були єдиним компромісним заходом для задоволення домагань декількох держав на право володіння визначеною територією. Тому правовою основою створення кондомініумів була угода між заінтересованими державами, що визначало характер і межі адміністративної влади кожної з них. Наприклад, на підставі Віденського договору 1864 року земля Шлезвіг-Гольштейн і Лауенбург знаходилися під кондомініумом Австрії і Пруссії з 1864 по 1866 роки; на основі угоди між Бельгією і Пруссією, укладеної на початку XIX сторіччя, був утворений кондомініум у Морені, що, проіснувавши більше ста років, припинив своє існування в 1919 році відповідно до Версальського мирного договору, який признав повний суверенітет Бельгії над цією територією.

У сучасний період існує єдина сухопутна державна територія загального користування — відповідно до Паризького договору про Шпіцберген (архіпелаг Сваль-бард) від 9 лютого 1920 року, він, з одного боку, є суверенною частиною Королівства Норвегії, а, з іншого боку — на ньому діє режим спільного користування.

Нарешті, міжнародному праву відомі деякі інші правомірні засоби придбання державної території, зокрема, на підставі рішення арбітражу або суду у разі мирного вирішення територіального спору.

Таким способом є **ад'юдикація** — передача частини території однієї держави іншій на підставі рішення судового органу.

Вона буде вважатися правомірною тільки в тому випадку, якщо, по-перше, при зверненні в судовий орган держави, що сперечаються, мають у сукупності достатні правові підстави на володіння територією, що оспорується і, по-друге, якщо обидві держави визнають вад собою юрисдикцію даного суду.

Сучасне міжнародне право, що спирається на загальновизнані принципи, повністю заперечує усяку можливість насильницької зміни території держав з порушенням положень Статуту ООН, не визнає переходу суверенітету від переможеної держави до держави-переможниці навіть при

тривалій фактичній окупації території переможеної держави (наприклад, окупація Іраком території Кувейту), заперечує давнину набувача.

Не признаються правомірними і такі способи придбання території, як дебелиця (завоювання, захоплення території за допомогою сили) і анексія (подарунок переможцю, незаконне відторгнення території). Ніяка окупація не признається законною.

У Заключному акті НБСЄ 1975 року держави взяли на себе зобов'язання «шанувати територіальну цілісність кожної з держав-учасниць, утримуватися від того, щоб перетворювати територію одна одної в об'єкт військової окупації або інших прямих чи непрямих засобів застосування сили в порушення міжнародного права або в об'єкт придбання за допомогою таких засобів або погрози їхнього здійснення. Ніяка окупація або придбання такого роду не буде признаватися законним».

В даний час є загально визнаним, що вищим і основним принципом правомірного розмежування державної території є вибір самого народу, що проживає на даній території, і принцип самовизначення народів і націй, що, як правило, здійснюється і проводиться в життя мирним шляхом, а в деяких випадках, допустимих міжнародним правом, і за допомогою застосування сили (при боротьбі колоніальних і залежних народів за своє національне звільнення й утворення власної державності, при боротьбі проти іноземної окупації або вторгнення).

4. ДЕРЖАВНІ КОРДОНИ, ВИДИ, СПОСОБИ ВСТАНОВЛЕННЯ, ПРАВОВИЙ РЕЖИМ.

Територія однієї держави відокремлюється від території іншої держави за допомогою державних кордонів.

У міжнародній доктрині є різні визначення державних кордонів.

Одні автори визначають державні кордони як лінію, що встановлює межі сухопутної або водної території держави.

Інші – як юридичне обґрунтовану умовну лінію, що визначає межі не тільки поверхні, але також і надр і повітряного простору,

А треті – як фактичні або уявлені лінії на сухопутному, водному і повітряному просторах і надрах, що визначають межі дії державного суверенітету.

Проте в цих підходах, що характеризуються поліоб'єктністю складу, можна знайти точки дотику.

Під **державним кордоном** розуміється лінія, яка не тільки встановлює просторові межі державної території, але і межі дії державної влади.

Є також і нормативні визначення державних кордонів, що містяться в національному законодавстві держав.

Так, Закон України «Про державний кордон України» від 4 листопада 1991 року визначає **державний кордон** як лінію і вертикальну поверхню, що приходить по цій лінії, котрі визначають межі території України, — суші, вод, надр, повітряного простору.

Слід відрізнити державні кордони, що розділяють і розмежовують території суміжних суверенних держав, і адміністративно-територіальні або адміністративні кордони, за допомогою яких здійснюється розмежування окремих частин однієї держави: адміністративно-територіальних одиниць, суб'єктів федерації і т.п.

Головне завдання державних кордонів полягає у:

- визначенні просторових меж територіального верховенства держави,
- в обмеженні приналежної їй території, котра складає матеріальну основу життєдіяльності народу і самої держави.

Належним чином закріплені і визнані, державні кордони підтверджують право держави (титул) на дану територію, В основі існування сучасних кордонів держав-членів світового співтовариства лежать принципи непорушності і недоторканності державних кордонів, недоторканності та цілісності державної території, особлива стабільність договорів про кордони.

Сучасне міжнародне право забороняє односторонні, а тим більше насильницькі дії пов'язані зі зміною кордонів. Проте воно не виключає можливості мирної зміни кордонів за домовленістю між суміжними державами, тобто шляхом укладання міжнародних угод, і відповідно до принципів міжнародного права. Водночас вони можуть бути встановлені в результаті видання внутрішньодержавного акту.

Так, стаття 2 Закону України «Про державний кордон України», що регулює порядок визначення державного кордону, встановлює, що «державний кордон України визначається рішеннями Верховної Ради України, а також міжнародними договорами України».

Міжнародному праву відомий феномен невизначених кордонів, кордонів de facto, що виникають через відсутність демаркації.

Такі кордони мають місце в Африці, на Азіатському континенті (наприклад, у даний час відзначається повна відсутність юридичного і навіть фактичного кордону між Пакистаном і Афганістаном), а також у випадку наявності неурегульованого прикордонного спору.

Існують сухопутні, водні і повітряні кордони держави, що розрізняються в залежності від місця проходження.

За способами встановлення розрізняють кордони:

а) **астрономічні** – вони проводяться по меридіанах і паралелях (наприклад, такий кордон проходить по 38 паралелі між КНДР і Південною Кореєю);

б) **орографічні** - що проходять по місцевості з рахунком її рельєфу (такі кордони є між переважною більшістю суміжних держав);

в) **геометричні:**

- вони прокладаються шляхом нанесення прямих ліній (більшість таких кордонів існує в Африці: між Єгиптом і Суданом, між Єгиптом і Лівією, Лівією і Чадом та ін.);

- вони проходять також між Аляскою (СІНА) і Канадою та ін.).

Сухопутні кордони встановлюються на основі Договорів між суміжними державами і, відповідно до цих договорів, позначаються на місцевості.

Водні кордони поділяються на:

- річкові,

- озерні,

- кордони інших водойм і морські.

Кордони на ріках устанавлюються за згодою між прибережними державами:

на судноплавних ріках – по середині головного фарватеру або по тальвегу (лінії найбільших глибин),

на несудохідних – по середині головного рукава ріки.

На озерах і інших водоймах – по прямій лінії, що з'єднує виходи сухопутного кордону до берегів озера або іншого водоймища.

Морськими кордонами держави є зовнішні межі її територіального моря або лінія розмежування територіальних морів суміжних або протилежних держав.

Зовнішні межі територіального моря встановлюються законодавством прибережної держави відповідно до загальновизнаних принципів і норм міжнародного права.

Повітряними кордонами державної території є: бокові і висотні межі її повітряного простору.

Боковою межею повітряного простору є вертикальна площина, що проходить по сухопутній і водній лініям державного кордону. Висотні межі державного кордону обмежуються 110-115 км.

У відповідності зі статтею 3 Закону України «Про державний кордон України» від 4 листопада 1991 року **державний кордон України**, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, **установлюється:**

1) на суші – по характерних точках і лініях рельєфу або ясно видимих орієнтирах;

2) на морі – по зовнішній межі територіального моря України;

3) на судноплавних ріках – по середині головного фарватеру або тальвегу ріки; на несудноплавних ріках (ручаях) – по їхній середині або по середині головного рукава ріки; на озерах і інших водоймах – по прямій лінії, що з'єднує виходи державного кордону України до берегів озера або іншого водоймища.

Державний кордон України, що проходить по річці (ручаю), озеру або іншій водоймі, не переміщується як при зміні обрису їхніх берегів або рівня води, так і при відхиленні русла ріки у той або інший бік;

4) на водоймищах гідровузлів, та інших штучних водоймах – відповідно до лінії державного кордону України, що проходила на місцевості до їхнього заповнення;

5) на залізничних і автодорожніх мостах, греблях і інших спорудах, що проходять через прикордонні ділянки судноплавних і несудноплавних рік (струмків), — по середині цих споруд або по їхній технологічній осі, незалежно від проходження державного кордону України по воді.

У процесі встановлення кордону звичайно розрізняють два послідовних етапи:

делімітація – це визначена в договірному порядку загального напрямку проходження лінії державного кордону з позначенням її на картах, схемах і планах. При делімітації складається докладний опис проходження лінії кордону, що виключає двояке тлумачення, із нанесенням її на карти і схеми (делімітаційні карти) за спеціально обраними і узгодженими природними або штучними точками або орієнтирами (ріками, ручаями, гірськими вершинами, хребтами і т.д.).

Делімітаційна карта підлягає парафуванню і підписанню, вона також скріплюється гербовими печатками договірних сторін. У Україні проведена делімітація державних кордонів із усіма суміжними державами (у 1997 році підписаний договір про делімітацію кордонів із Білорусією, у 1999 році – із Молдавією), за винятком Російської Федерації.

Переговори про це між двома державами знаходяться в початковій стадії;

демаркація – це проведення лінії державного кордону на місцевості з позначенням її спеціальними прикордонними знаками (пірамідами, стовпами, буями, створеними знаками, маяками і т.п.).

Роботи з демаркації знаходяться під контролем представників суміжних держав і здійснюються прикордонними військами.

Відповідно до статті 4 Закону України від 4 листопада 1991 року «державний кордон України на місцевості позначається ясно видимими прикордонними знаками, форми, розмір і порядок установаження яких визначаються законодавством України і міжнародними договорами України».

При демаркації складається протокол – докладний опис проходження лінії кордону на місцевості зі схемами, фотографіями й описом кожного прикордонного знака та його відмітних характеристик (розміри, колір, характеристики вогнів і т.д.).

Повітряні і підземні кордони не позначаються. В даний час йде процес демаркації українсько-білоруського й українсько-молдавського кордону.

При позначенні лінії кордону на місцевості можливі невеличкі відхилення від делімітаційного опису (особливо поблизу населених пунктів), виникаючі розбіжності вирішуються змішаними комісіями, а в особливих випадках — на дипломатичних переговорах.

Слід мати на увазі, що всі документи з делімітації і демаркації є складовими частинами договорів про територіальне розмежування, поступку, обмін, продаж територій і підлягають затвердженню вищими органами державної влади суміжних держав, що домовляються.

Таким чином слід наголосити, що значення території чи не першорядне у міжнародних відносинах, адже територія є не просто простором, а матеріальним середовищем життя кожної держави.

ВИСНОВКИ

Проблема території завжди була однією із самих гострих й складних у міжнародному праві, тому що територія – це не просто простір, а необхідний атрибут держави, матеріальна основа життєдіяльності його народу, що населяє, і людства в цілому. Протягом всієї історії людської цивілізації виникали конфлікти й спалахували війни за володіння тією або іншою територією. Це викликало необхідність створення міжнародно-правових норм, які б регулювали відносини між суб'єктами міжнародного права відносно територій.

Отже, територія в міжнародному праві це різноманітні простори земної кулі з її сухопутною і водною поверхнею, надрами і повітряними просторами, а також космічний простір і небесні тіла, що знаходяться в ньому.